

MONOPOLIYALARNING IQTISODIY ASOSLARI VA ULARNING TURLARI.

Ulashev Xubbim Asqarovich

Samarqand Iqtisodiyot va Servis Instituti, Iqtisodiyot kafedrasi dotsenti (IFN).

Ziyodova Rayhona Jasur qizi

Samarqand Iqtisodiyot va Servis Instituti, IK-423 guruh talabasi.

Malikov Mirjalol Abdulla o'g'li

Samarqand Iqtisodiyot va Servis Instituti, IK-423 guruh talabasi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada monopoliyalarning iqtisodiy asoslari va monopoliyalarning turlari tog'risida to'liq ma'lumot beriladi.*

Kalit so'zlar: *Monopoliya, monopoliya vujudga kelishining moddiy asoslari, kapitalning to'planishi, kapitalning markazlashuvi, sof monopoliya, oligopoliya, monopsoniya, tabiiy monopoliya, legal monopoliya, sun'iy monopoliya, kartel, sandikat, trest, konsortsiyum, Sherman qonuni, Kleyton qonuni, Robinson-Petmen qonuni.*

Iqtisodiyotda bozor mexanizmining samarali amal qilishi va raqobat muhitining ta'minlanishi monopoliyalar, ularning kelib chiqish sabablari va amal qilish xususiyatlarini ko'rib chiqishni taqazo etadi. Monopoliya tushunchasiga turli o'quv adabiyotlarda turlicha ta'rif beriladi. Jumladan, ba'zi o'rinlarda uni “davlat, korxonalar, tashkilotlar, sotuvchilarning qandaydir xo'jalik faoliyatini amalga oshirishdagi mutlaq huquqi” sifatida qaralsa, boshqa holatlarda “faoliyatning u yoki bu sohasida shaxs yoki kishilar guruhining har qanday [yakka] hukmronlik holati” deb ta'riflanadi. Bu ta'riflardagi monopoliyaning “mutlaq huquq” yoki “har qanday yoki yakka hukmronlik holati” kabi tavsiflari uning mohiyatini aniq yoritib berolmasligi sababli uni quyidagicha ta'riflaymiz; Monopoliya-monopol yuqori yoki monopol narxlarni o'rnatish asosida monopol yuqori foyda olish maqsadida tarmoqlar, bozorlar va yaxlit makroiqtisodiyot ustidan hukmronlikni amalga oshiruvchi yirik korxonalar [firma, korporatsiyalar]ning birlashmalari. “Monopoliya” atamasining kelib chiqishi bozorga oid tushunchalardan [ya'ni grekcha “monoc”-yagona, bitt avay “poleo” – sotaman] tarkib topsada, biroq uning iqtisodiy asoslari aslida ishlab chiqarishga borib taqaladi.

Monopoliyalar vujudga kelishining moddiy asosi ishlab chiqarishning to'planishi hisoblanadi. Ishlab chiqarishning to'planishi ishlab chiqarish vositalari, ishchi kuchi hamda mahsulot ishlab chiqarish hajmining yirik korxonalarda to'planishini namoyon etadi. Ishlab chiqarish to'planishining asosiy sababi bo'lib olinayotgan foyda hajmining ko'payishi hisoblanadi. Foydani muntazam ravishda ko'paytirib borish maqsadida tadbirkor olingan qo'shimcha mahsulot [foyda] ning bir qismini kapitallashtiradi, ya'ni unga qo'shimcha ishlab chiqarish vositalari va ishchi kuchi sotib oladi. Buesa ba'zi bir korxonalarining o'sishi hamda ishlab chiqarish miqyoslarining kengayishiga olib keladi.

Shu bilan birga raqobat amaldagi kapitallarning ixtiyoriy yoki majburiy birlashtirish, markazlashtirish tendensiyasini keltirib chiqaradi. Shunday qilib, ishlab chiqarish to'planishining moddiy asosi bo'lib kapitalning to'planishi va markazlashuvi hisoblanadi. Kapitalning to'planishi – bu qo'shimcha qiymatning bir qismini jamg'arish [kapitallashtirish] natijasida kapital hajmining oshishidir. Bu jarayon quyidagi ko'rsatkichlar orqali tavsiflanadi; korxonadagi ishlovchilar soni, korxonaning ishlab chiqarish quvvati, qayta ishlanayotgan homashyo miqdori, tovar aylanmasi hajmi, foyda hajmi. Kapitalning to'planishi kapitalning markazlashuvi jarayoni bilan yanada to'ldiriladi. Kapitalning markazlashuvi – bu bir kapital tomonidan boshqa birining qo'shib olinishi yoki bir qancha mustaqil kapitallarning aksiyadorlik jamiyati shaklida ixtiyoriy birlashishi orqali kapital hajmining o'sishidir. Ishlab chiqarishning gorizontal va vertikal to'planishi farqlanadi. Ishlab chiqarishning gorizontal to'planishi — bu milliy iqtisodiyotning ma'lum tarmog'i doirasidagi korxonalar va firmalarning yiriklashuvidir. U erkin raqobat davri, shuningdek, XX asming boshlarida ishlab chiqarish to'planishining asosiy shakli sifatida maydonga tushgan edi. Ishlab chiqarishning vertikal to'planishi — bu milliy iqtisodiyotdagi bir necha o'zaro bog'liq tarmoqlarda mahsulot ishlab chiqarishning to'planishidir. U ilmiy-texnika taraqqiyoti sharoitlarida keng rivojlandi. Ishlab chiqarishning to'planishi o'z rivojining ma'lum darajasida monopoliyalarning paydo bo'lishiga olib keladi. Ishlab chiqarishning to'planishi hamda monopoliyalarning paydo bo'lishi o'rtasidagi ichki aloqalar quyidagilarda namoyon bo'ladi: - tarmoqlarda bir necha yirik korxonalarining hukmron mavqeyega ega bo'lishi ularning bir-biri bilan kelishuviga hamda monopolistik birlashmalar tuzishiga imkon yaratadi; - yirik korxonalar o'rtasidagi raqobat juda qaltis bo'lib, ular uchun katta miqyosdagi yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Shunga ko'ra, raqobatni cheklash, tovarlarga yuqori narxlar belgilash va yuqori foyda olish uchun yirik ishlab chiqaruvchilarning monopolistik ittifoqlarga birlashishlari lozim bo'ladi.

Monopoliyalarning vujudga kelishida ishlab chiqarishning to'planishidan tashqari yana bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi: - davlatning proteksionistik bo'xona siyosati. U chet eldagi raqobatchilarning ichki bozorga kirish imkoniyatini yo'qotib, monopoliyalarning paydo bo'lishiga sharoit yaratadi; - banklarning faoliyati va moliyaviy siyosati. Banklar sanoat monopoliyalarining jadal o'sishiga imkon beradi. Monopoliyalarning mohiyatini ochib berishda uning turlarini ko'rib chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Monopoliyalarning turlarini bir necha mezonlarga ko'ra ajratish mumkin: 1.Bozorni qamrab olish darajasiga ko'ra; sof monopoliya, oligopoliya va monopsoniya.

Sof monopoliya — tarmoqdagi yagona ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchining narx va ishlab chiqarish hajmini belgilashdagi yakka hukmronlik holati hisoblanadi. O'zbekistonda sof monopoliyalar sifatida «O'zbekiston havo yo'llari» DAK, «O'zbekiston temir yo'llari» DAK, Toshkent aviatsiya ishlab chiqarish birlashmasini misol qilib keltirish mumkin. Darhaqiqat, ular o'z tarmoqlaridagi tegishli faoliyatlarning yagona

ishlab chiqaruvchisi hisoblanadilar. Shuningdek, ba'zi hollarda tarmoqdagi monopolist ishlab chiqaruvchilar sonining ko'payib borishi monopolistik raqobat holatining vujudga kelishiga sabab bo'ladi. Monopolistik raqobat — tarmoqdagi ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchilar soni ko'p hamda ular o'rtasida ma'lum darajada raqobat mavjud bo'lgan, biroq har bir ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchi o'z tovar yoki xizmatining alohida, maxsus xususiyatlari mavjudligi sababli ularning narxi va ishlab chiqarish hajmini belgilashdagi ma'lum darajada hukmronlik holati hisoblanadi. Bunga misol tariqasida ko'plab mebel, kiyim-kechak turlari, kir yuvish vositalari va boshqa mahsulotlar ishlab chiqaruvchilarni keltirish mumkin.

Oligopoliya- tarmoqdagi bir necha yirik ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchining narx va ishlab chiqarish hajmini belgilashdagi hukmronlik holati hisoblanadi. Oligopolist ishlab chiqaruvchilarga O'zbekistonda sement (asosan; Bekobod, Quvasoy, Ohangaron, Navoiy shaharlarida joylashgan), ko'mir (Angren shahri, Surxondaryo viloyatining Sariosiyo (Sharg'un) va Boysun (To'da) tumanlarida joylashgan) ishlab chiqarishni misol keltirish mumkin.

Monopsoniya — tarmoqdagi ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchilar soni juda ko'p bo'lib, ular tovar yoki xizmatlarining yagona iste'molchisi yoki xaridori mavjud bo'lgan sharoitdagi yakkahukmronlik holati hisoblanadi. Misol tariqasida dehqon va fermer xo'jaliklari tomonidan yetishtirilayotgan paxta tolasi va ularni shartnoma asosida "O'zpxastasanoateksport" holding kompaniyasi tarkibida paxta homashyosini qabul qilish va qayta ishlashni tashkil qilish bo'yicha "O'zpxastasanoat" aksiyadorlik jamiyati va uning hududiy filiallariga sotishini keltirishimiz mumkin. Bunda paxta yetishtiruvchilar tarmoqda cheksiz va ular tomonidan yetishtirilgan paxta homashyosini faqatgina "O'zpxastasanoat" aksiyadorlik jamiyatiga sotishadi.

2.Monopoliyaning vujudga kelishi sababi va tavsifiga ko'ra; tabiiy monopoliya, legal monopoliya, sun'iy monopoliya farqlanadi. Tabiiy monopoliya tarkibiga kamyob va ishlab chiqarishning erkin tarzda takror hosil qilib bo'lmaydigan unsurlari (masalan, nodir metallar, foydali qazilmalar va h.k.)ga ega bo'lgan mulkdorlar va xo'jalik tashkilotlari kiradi. Shuningdek, mazkur monopoliya tarkibiga o'ziga xos texnologiyaning qo'llanishi sababli raqobatni rivojlantirib bo'lmaydigan ba'zi bir tarmoqlari va ishlab chiqarish turlari ham kiritiladi.

Tabiiy monopoliya — korxonaning texnologik xususiyatlari sababli mahsulotga bo'lgan talabni qondirish raqobat mavjud bo'lmagan sharoitda samaraliroq amalga oshiriluvchi tovar bozorining holatidir. Bunday samaradorlik ishlab chiqarish hajmining ko'payib borishi bilan tovar birligiga to'g'ri keluvchi xo'jalik xarajatlarining ahamiyatli darajada pasayib ketishida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, tabiiy monopoliya subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar iste'molini boshqa turdagi mahsulotlar bilan almashtirib bo'lmaydi.

Legal [qonuniy] monopoliya — bu qonuniy tarzda tashkil etiluvchi monopolistik holat. Ular tarkibiga raqobatdan himoya qiluvchi quyidagi monopoliya shakllarini

kiritish mumkin: - patent tizimi — bu ixtirochi va mualliflar tomonidan yaratilgan ixtirolar, foydali modellar, sanoat namunalarini tasdiqlovchi hamda ularga mutlaq huquqni taqdim etish tizimi. Bu jarayon maxsus guvohnomalar — patentlar orqali amalga oshiriladi; - mualliflik huquqi — ilmiy, badiiy va san'at asarlari, ijro san'ati fonogrammalari, ko'rsatuvlar, efir to'lqini yoki kabel orqali tasvir uzatish kabilarni yaratish va ulardan foydalanish munosabatlarini qonuniy tarzda tartibga solish shakli. Mualliflik huquqi faqat mualliflar tomonidan o'z mahsulotlarini ma'lum vaqtga yoki butunlay sotish. ulardan nusxa olish va ko'paytirishga ruxsat berish imkonini ta'minlaydi; - tovar belgilari — bu savdo belgilari, nishonlari, maxsus ramzlari, nomi hamda boshqalarni ro'yxatga olish, huquqiy jihatdan himoya qilish va ulardan foydalanish bo'yicha paydo bo'lgan munosabatlarni qonuniy tarzda tartibga solish shakli.

Sun'iy monopoliya — monopol foyda olish maqsadida tashkil etiluvchi birlashmalarning shartli (tabiiy monopoliyalardan ajratib turish uchun) nomi. Sun'iy monopoliya o'z manfaatlarini yo'lida bozor muhiti tuzilishini ataylab o'zgartiradi, ya'ni: — bozorga yangi raqiblarning kirib kelishiga yo'l qo'ymaslik uchun turli to'siqlar hosil qiladi (xom ashyo va energiya manbalarini egallab oladi; banklarning yangi korxonalariga kredit berishini taqiqlashga harakat qiladi va boshqalar); — ishlab chiqarishning eng yuksak darajadagi texnologiyasiga erishib, qolgan raqiblarini bu darajaga chiqishiga imkon bermaydi; — ishlab chiqarish miqyosi samarasidan unumliroq foydalanish imkonini beruvchi nisbatan yirik hajmdagi kapitalni qo'llaydi; — o'z faoliyatini yuqori darajada reklama qilish orqali boshqa raqobatchilarni bozordan siqib chiqarishga harakat qiladi.

Sun'iy monopoliyalar kartel. sindikat, trest, konsortsium, kontsern kabi aniq shakllarda namoyon bo'ladi.

Kartel— bitta sanoat tarmog'idagi bir necha korxonalarining uyushmasi bo'lib, uning ishtirokchilari ishlab chiqarish vositalari va mahsulotlariga o'z mulkiy egaligini saqlab qoladi. yaratilgan mahsulotlarni sotish esa, kvota, ya'ni mahsulot ishlab chiqarish umumiy hajmidagi har bir ishtirokchining ulushi, sotish narxlari, bozorlarning bo'lib olinishi va h.k. bo'yicha kelishuv asosida amalga oshiriladi.

Sindikat — bir turdagi mahsulot ishlab chiqaruvchi bir necha korxonalarining birlashmasidir. Bunda ishlab chiqarish vositalariga mulkchilik birlashma ishtirokchilarining o'zida saqlanib qolgani holda, ular tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulot maxsus tashkil etilgan yagona sotish tashkiloti orqali amalga oshiriladi.

Trest — ishlab chiqarish vositalari va tayyor mahsulotga birgalikdagi mulkiy egalikni ta'minlovchi ishlab chiqaruvchilarning yuridik shaxs ko'rinishidagi birlashmasi.

Konsortsium — tadbirkorlarning yirik moliyaviy operatsiyalarini birgalikda amalga oshirish maqsadida birlashuvi (masalan, yirik miqyosli loyihalarga juda kata miqdorda va uzoq muddatli kredit berish yoki investitsiyalar qo'yish).

Kontsern— rasmiy jihatdan mustaqil bo'lgan, ko'p tarmoqli korxonalar (sanoat, savdo, transport va bank kabi turli soha korxonalarini)ning majmuini o'z ichiga oluvchi birlashma. Odatda, bunday birlashma ma'lum ishlab chiqarish faoliyatini bosqichma-bosqich ravishda amalga oshirish uchun zarur bo'lgan turli soha korxonalar va tashkilotlaridan tuziladi. Bunda bosh tashkilot qolgan ishtirokchilar faoliyati ustidan moliyaviy nazorat olib boradi. Hozirda sun'iy monopoliyalarning sanab o'tilgan shakllari orasida konsernlar keng tarqalgan.

Monopoliyaning iqtisodiy taraqqiyotga ta'sir qiluvchi ijobiy va salbiy tomoni mavjud. Uning ijobiy tomoni asosan, quyidagi ikki jihat orqali namoyon bo'ladi. Birinchidan, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, u ma'lum tarmoqlarda nisbatan samarali amal qiladi va xarajatlar-ning tejalishiga olib keladi. Ikkinchidan, monopolist bo'lmagan, mayda, raqobatlashuvchi soha korxonalariga nisbatan monopolistik korxonalarda ishlab chiqarishga ilmiy-texnika taraqqiyoti yutuqlarini joriy etish uchun ko'proq rag'bat va imkoniyat mavjud bo'ladi. Chunki uncha yirik bo'lmagan raqobatlashuvchi korxonalarining odatda, moliyaviy jihatdan imkoniyatlari cheklangan bo'lib, ular ishlab chiqarishga yangiliklarni tatbiq etish orqali kelgusidagi daromadlarni oshirishdan ko'ra, ko'proq joriy daromadga e'tibor qaratadilar. Bundan tashqari, yangi g'oyalar raqiblar tomonidan juda tez o'zlashtirib olinadi va buning oqibatida, mazkur g'oyalarni amalga oshirish xarajatlarini bir tomon qilgani holda, uning samarasidan barcha foydalanadi. Yirik monopolistik firmalarda moliyaviy imkoniyatlar keng bo'lib, innovatsiyadan olingan foyda ularning mualliflariga tegishi aniq kafolatlanadi. Monopoliyaning salbiy tomoni sifatida quyidagi jihatlarni ko'rsatish mumkin:

1. Resurslarning oqilona taqsimlanmasligi. Bu holat monopoliyalarning yuqori foyda ketidan quvib, sun'iy ravishda ishlab chiqarishni cheklash vositasida narxlarni ko'tarishi, mahsulotlarning u qadar yaxshi bo'lmagan turlarini, past texnikaviy darajasini va sifatini hamda sotishning yomon sharoitlarini vujudga keltirishi orqali namoyon bo'ladi. Natijada, raqobat sharoitida amal qiluvchi iqtisodiyot samaradorligini bozor vositasida tartibga solish mexanizmi ishdan chiqadi. Monopoliyalar bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy faoliyatlar erkin hamda oqilona tanlov imkoniyatidan mahrum bo'ladi, monopoliyalarning iqtisodiy jihatdan asoslanmagan shart-sharoit va narxlari tazyiqiga chiday olmaydi, ish faolligini pasaytirib, ba'zi hollarda xonavayron bo'ladilar. Oqibatda ishlab chiqarish qisqarib, ishsizlik va inflyatsiya o'sadi, xo'jalikning izdan chiqishi kuchayadi. Jamiyat boyligi resurslarning oqilona raqobatli-bozor taqsimoti sharoitida qo'lga kiritilishi mumkin bo'lgan miqdoriga qaraganda kamayib ketadi.

2. Daromadlardagi tengsizlikning kuchayishi. Bu holat ham narxlarning monopol tarzda oshirilishi (pasaytirilishi) hamda yuqori foyda olinishi bilan bog'liq bo'lib, bu aholining qolgan qismi daromadlarining nisbatan kamayishiga olib keladi.

3. Iqtisodiy turg'unlik va fan-texnika taraqqiyotining sekinlashuvi. Bunday holatning vujudga kelishi monopolistlarining raqobatchilar bosimini sezmasliklari hamda aksariyat hollarda yuqori foydani qo'shimcha urinishlarsiz o'zlarining bozordagi

hukmronliklari hisobiga olishlari mumkin. Bu esa, ularni ishlab chiqarishni ratsionallashtirish, uning samaradorligini oshirish imkoniyatlarini qidirish, mahsulot sifatini oshirish, uning assortimentini kengaytirish, FTTni rivojlantirish va xaridorlar manfaatlarini to'g'risida qayg'urish kabi xatti-harakatlardan qaytaradi.

4. Iqtisodiyotda demokratik harakatlarning to'sib qo'yilishi. Monopolistlar iqtisodiyotdagi erkin va halol raqobatga to'sqinlik qilib, nisbatan kuchsiz bo'lgan korxonalarni o'zlariga bo'ysundirishlari, jamiyatga o'z ishchilarining mehnatiga pasaytirilgan miqdorda haq to'lash, sifati past tovarlarni ishlab chiqarish, o'ta darajada oshirib yuborilgan sotish narxlari (yoki pasaytirilgan xarid narxlari), o'z mahsulotini iste'mol qilishga bilvosita usul orqali majburlash kabi o'zlarining kamsituvchi shartlarini ko'ndalang qo'yishlari mumkin. Bundan ko'rinadiki, monopolistik faoliyat iqtisodiy rivojlanishga ancha jiddiy ta'sir ko'rsatishi, taraqqiyot yo'liga g'ov bo'lishi ham mumkin. Shunga ko'ra, bugungi kunda deyarli barcha mamlakatlar iqtisodiyotida monopoliyalarni davlat tomonidan tartibga solish chora-tadbirlari qo'llanilib, bu monopoliyaga qarshi siyosat deb ataladi. Davlatning monopoliyaga qarshi siyosati asosini monopoliyaga qarshi qonunchilik tashkil etib, u turli mamlakatlarda turli darajada rivojlangan bo'ladi.

Odatda, AQShdagi monopoliyaga qarshi qonunchilik nisbatan ilgariroq va mukammalroq ishlab chiqilgan, deb hisoblanadi. U quyidagi uch qonunchilik hujjatlariga asoslanadi:

1. Sherman qonuni (1890 yilda qabul qilingan). Bu qonun savdoni yashirin monopollashtirish, u yoki bu tarmoqdagi yakka nazoratni qo'lga olish, narxlar bo'yicha kelishuvlarni taqiqlaydi.

2. Kleyton qonuni (1914 yilda qabul qilingan). Bu qonun mahsulot sotish sohasidagi cheklovchi faoliyatlarni, narx bo'yicha kamsitish, ma'lum ko'rinishdagi birlashib ketishlar, o'zaro bog'lanib ketuvchi direktoratlar va boshqalarni taqiqlaydi.

3. Robinson-Petmen qonuni (1936 yilda qabul qilingan). Bu qonun savdo sohasidagi cheklovchi faoliyatlar, «narxlar qaychisi», narx bo'yicha kamsitishlar va boshqalarni taqiqlaydi.

1950 yilda Kleyton qonuniga Seller-Kefover tuzatishi kiritildi. Unda noqonuniy birlashib ketishlar tushunchasiga aniqlik kiritilib, aktivlarni sotib olish orqali birlashib ketish taqiqlandi. Agar Kleyton qonuni yirik firmalarning gorizontaldagi birlashib ketishlariga to'siq qo'ygan bo'lsa, Seller-Kefover tuzatishi vertikal ravishdagi birlashib ketishlarga cheklov kiritdi.

Iqtisodiyotda monopoliyaning o'rni iqtisodchilar va siyosatchilar o'rtasida davom etayotgan munozarali mavzudir.

Monopoliyaning afzalliklari:

1. Masshtab iqtisodlari: Monopoliyalar bozorning muhim qismini yoki butun bozorni nazorat qilish orqali katta miqyosda iqtisodiy nazoratga erishishlari mumkin. Bu shuni anglatadiki, ular mahsulot yoki xizmatlarni har bir birlik uchun arzonroq

narxda ishlab chiqarishi mumkin, bu esa kompaniya va iste'molchilar uchun potentsial xarajatlarni tejashga olib keladi.

2. Tadqiqot va ishlanmalar: yuqori daromad va bozor hukmronligi bilan monopoliyalar tadqiqot va ishlanmalarga (R&D) sarmoya kiritish uchun ko'proq resurslarga ega bo'lishi mumkin. Bu texnologik taraqqiyotga, innovatsiyalarga va jamiyatga foyda keltiradigan yangi mahsulot yoki xizmatlarning rivojlanishiga olib kelishi mumkin.

3. Bozor samaradorligi: Ba'zi hollarda monopoliyalar takrorlashini bartaraf etish va isrofgar raqobatni kamaytirish orqali bozor samaradorligiga olib kelishi mumkin. Bu operatsiyalarni soddalashtirishga, narxlarni pasaytirishga va resurslarni taqsimlashni yaxshilashga olib kelishi mumkin.

Monopoliyaning kamchiliklari:

1. Raqobatning yetishmasligi: monopoliyalar bozorning katta qismini yoki butun qismini nazorat qilish orqali raqobatni cheklaydi. Bu iste'molchilar uchun tanlovning qisqarishiga, yuqori narxlarga va past sifatli tovarlar yoki xizmatlarga olib kelishi mumkin. Monopoliyalar o'zlarining bozordagi hukmronligidan foydalanish va narxlarni belgilash yoki juda yuqori [past] narx belgilash kabi raqobatga qarshi amaliyotlar bilan shug'ullanish huquqiga ega.

2. Bozorning buzilishi: monopoliyalar bozor dinamikasini buzishi va erkin bozorning ishlashiga to'sqinlik qilishi mumkin. Ular yangi ishtirokchilarni to'xtatib qo'yishi va innovatsiyalarni bo'g'ib qo'yishi mumkin, chunki kichikroq raqobatchilar dominant o'yinchi bilan raqobatlashayapti. Bu bozorning umumiy samaradorligini pasayishiga va iqtisodiy o'sishning sekinlashishiga olib kelishi mumkin.

3. Taqsimlash samarasizligi: Monopoliyalar raqobatning yo'qligi sababli resurslarni samarali taqsimlay olmasligi mumkin. Ular ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishdan ko'ra o'z daromadlarini maksimal darajada oshirishni birinchi o'ringa qo'yishlari mumkin, bu esa resurslarning optimal taqsimlanishiga va bozordagi potentsial muvaffaqiyatsizlikka olib keladi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, monopoliyalarning iqtisodiyotdagi roli murakkab va kontekstga bog'liq. Ba'zilar monopoliyalar miqyos iqtisodlari va innovatsiyalar kabi ma'lum foyda keltirishi mumkinligini ta'kidlasalar, boshqalari raqobatning pasayishi va bozor samarasizligining mumkin bo'lgan kamchiliklarini ta'kidlaydilar. Innovatsiyalarni rag'batlantirish va raqobat o'rtasidagi muvozanatni saqlash va raqobatga qarshi xatti-harakatlarning oldini olish siyosatchilar va iqtisodchilar uchun asosiy muammo hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi; Darslik – “Lesson Press” nashriyoti, 2021. 768 bet. Toshkent-2021.

- 2.E.Dj. Dollan, Lindsey. Makroekonomika/ [per. s angl.]-SPb.1994.
- 3.A.Razzoqov, Sh.Toshmatov .N O'rmatov. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi, T.."Moliya".2002
- 4.Sh.Shodmonov. R.Alimov. T.Jo'rayev. Iqtisodiyot nazariyasi. T.. "Moliya".2002
- 5.D.Tojiboeva. Iqtisodiyot nazariyasi; Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun o'quv qo'llanma./ Akad. M.Sharifxo'jayevning ilmiy tahriri ostida, -T.. "O'qituvchi" , 2002.
- 6.Kurs ekonomicheskii teorii; Obshie osnovi ekonomicheskii teorii, Mikroekonomika. Makroekonomika. Osnovi natsionalnoy ekonomiki; Uchebnoy posobie/Pod red. d.e.n., prof. A.V.Sidorovicha. –M; "Delo i Servis",2001
- 7.R.Ziyodova Content, Function and types of price "Journal of science-innovative research in Uzbekistan"2024.March